

ŞAĞIRDLƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ VƏ MƏNTİQİ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Əminə Niftiyeva

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun
böyük elmi işçisi*

Açar sözlər: *şagird, müəllim, fəal təlim, idrak fəallığı, məntiqi təfəkkür, pedaqoji texnologiyalar.*

Ключевые слова: *ученик, учитель, активное обучение, познавательная активность, логическое мышление, педагогические технологии.*

Key words: *student, teacher, interactive training, cognitive activity, logical thinking, pedagogical technologies.*

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan hər bir fənnin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması isə zəruridir. Bütün digər fənlər kimi tarix fənninin tədrisində də müasir dərsin imkanları çox genişdir. Məktəblərdə bu fənnin tədrisi şagirdlərdə məntiqi təfəkkürün inkişafına, onlarda hadisə və təzahürlər arasında səbəb-nəticə əlaqələrini təhlil etmək bacarıqlarının yaradılmasına geniş imkanlar açır. Müasir tarix dərsinin əsas vəzifəsi təfəkkür prosesini sürətləndirmək və şagirdlərin idrak fəallığını artırmaq, müəllimlərin əsas vəzifəsi isə dərsdə şagirdlərə düzgün istiqamət verərək tarixi biliklərə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir. Burada əsas məsələ şagirdlərin yaddaşını sadəcə nəzəri məlumatlarla doldurmaq deyil, eyni zamanda praktik çalışmaların istifadəsini artırmaqla onların təfəkkür və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsindən ibarət olmalıdır. Müəllim tədris prosesində ilk öncə motivasiyanı təmin etməli, şagirdlərdə dərsə maraq yaratmalı, onların fəallığını təmin etməli, müəyyən olunmuş standartlar həcmində bacarıq və dəyərlər verməklə yanaşı, onlarda təşəbbüskarlıq və axtarıcılıq vərdişlərinin formalaşdırılmasına nail olmalıdır. Tarix dərslərin-

də fəal təlimin müxtəlif üsullarından istifadə etməklə şagirdləri məntiqi düşünməyə yönəltmək, axtarışlar aparmağa həvəsləndirmək, onların idrak fəallığını gücləndirmək mümkündür. Dərsdə hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri və maraqları, eləcə də cəmiyyətin sifarişi nəzərə alınmalıdır. Dərsin maraqlılığını təmin etmək üçün bütün tədris və təlim işi şagirdlərin maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, onların istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına yönəldilməlidir. Bu da təlim tapşırıqlarının verilməsində, resursların, eləcə də təlimin forma və üsullarının seçilməsində nəzərə alınmalıdır. Resursların rəngarəngliyi və təlimin məzmununa uyğun seçilməsi dərsin maraqlı keçməsinə, qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağa imkan yaradır.

“Strategiya”da nəzərdə tutulmuş strateji istiqamətlərdə qeyd edildiyi kimi tədris prosesində innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edə bilən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılması, onların peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilənlərin istedadının aşkar olunması və inkişafı təmin edilməlidir.

Dərsdə, həmçinin texniki təminatın (kompyuter, proyektor və s.) olması da onun

maraqlılığını və səmərəliliyini yüksəldir. Təcrübə göstərir ki, tarix dərslərində multimedia texnologiyalarının tətbiqi qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün istifadə olunan təlim üsullarının təsir gücünü daha da artırmağa imkan verir və şagirdlər tərəfindən materialın daha dərinlən mənimsənilməsinə şərait yaradır. Dərsin multimedia texnologiyalarından istifadə etməklə keçirilməsi şagirdlərin idrak fəallığını artırır. İdrak fəallığı, ilk növbədə, təfəkkürün fəallaşdırılması əsasında yaranır. Buna nail olmaq üçün, birinci növbədə, təlim prosesində idrak fəallığını stimullaşdıran problemli situasiyalar yaradılmalıdır.

Respublikanın ümumtəhsil məktəblərində tədqiqatlar aparılmış, Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun tətbiqi nəticələri təhlil edilmiş və keyfiyyət göstəriciləri qiymətləndirilmişdir. Belə ki, Bakı şəhərinin 6, Masallı rayonunun 7 məktəbində Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun tətbiqi nəticələri öyrənilmişdir.

TPİ-nin tədqiqatına əsasən Azərbaycan tarixi üzrə məktəbdaxili qiymətləndirmənin apardığı nəticələri respublikanın 11 şəhər məktəbində 53%, 18 rayon mərkəzində yerləşən məktəbində 54%, 15 kənd məktəbində 48% təşkil etmişdir.

Tarixi biliklərin düzgün istiqamətdə qazanılması şagirdin dünyagörüşünə, məntiqinə, zəkasına, çevikliyinə və ələlxüsüs də həyati bacarıqlara sahib olmasına zəmin yaradır. Belə olan halda şagirdlərin inkişafını təmin etmək məqsədi ilə fənnin tədrisi zamanı dərs məzmun tələblərinə uyğun qurulmalıdır. Bununla yanaşı, beyniüklü şagirdin zehni fəaliyyətini gücləndirməklə, onu düşündürməklə tarix dərslərini səmərəli təşkil etmək olar. Müasir didaktikada, şübhəsiz elə bir vahid metod yoxdur ki, onu həmişə və hər yerdə tətbiq etmək mümkün olsun. Buna görə də müxtəlif dərs formaları və üsullarının seçilməsi müəllimin təcrübəsi

və arzusundan asılı olaraq məhz onun ixtiyarına buraxılır. Bunun üçün müəllim yeni texnologiyalar hazırlamalı, yaxud mövcud olanların içərisindən ən münasiblərini seçməlidir. Bu texnologiyaların müəyyən olunmasında müəllim və şagird şəxsiyyəti təlimin aparıcı subyekti kimi çıxış edir. Bu zaman şagirdlər öz təfəkkürünün, düşüncəsinin, müəllimlər isə şagirdin inkişafı üçün şəraitin təşkilatçısı kimi çıxış edir. Belə halda müəllimlərin rəhbərlik funksiyası dəyişir. O, daha çox sinif şəraitində təlim fəaliyyətini əlaqələndirən, istiqamətləndirən məsləhətçi kimi şagirdlərin müstəqil idrak fəaliyyətini, fəal yaradıcılığını təşkil edən subyektdə çevrilir. Təlimin səmərəli təşkilinə yalnız o zaman nail olmaq mümkündür ki, müəllim şagirdlərə yaxın olsun. Onunla şagird arasında qarşılıqlı anlaşma olsun, dərs dediyi şagirdlərin fərdi və psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənsin, təlim prosesində onları nəzərə alsın.

Dərsin əsas məqsədi tapşırıqların uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilməsində bütün şagirdlərin iştirak etməsini təmin etməkdir. Təlim prosesində şagirdlərin fərdi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına geniş yer verilməlidir. Şagirdlərin dərkətmə imkanları bir tərəfdən məktəblinin yaş dövründən asılıdırsa, digər tərəfdən şagirdlərdə tarixi biliklərin, tarixi təfəkkürün, öyrənmə üsullarının və tarixi biliklərlə əməliyyat aparmaq bacarığının inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Şagirdlərin dərkətmə imkanları nə qədər yüksəkdirsə, təlim bir o qədər səmərəli olur. Təlimin təşkili formaları, müəllimin öyrətmə, şagirdlərin isə öyrənmə üsul və vasitələri təlimin məqsədinə, məzmununa və şagirdlərin dərkətmə imkanlarına uyğun olaraq seçilir. Bu uyğunluq nə qədər çox olarsa, təlimin nəticəsi də bir o qədər uğurlu olar. Təlimin nəticəsi dərsin reallaşdırılmış məqsədləri kimi başa düşülür. O, dərsin sonunda şagirdlərin bilik, bacarıq və

vərdişlərə yiyələnmək sahəsində müəllimin nailiyyətlərini göstərir.

“Strategiyada” qeyd edildiyi kimi, təhsilin inkişafında mühüm irəliləyişlərə nail olmuş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirən və təhsilələnin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan müasir, fəal interaktiv təlim metodları daha yüksək nəticələr verir.

İdraki fəaliyyətin stimulyatoru olan tədqiqat metodundan istifadə biliklərin yaradıcı mənimsənilməsinə nəzərdə tutur. Bu prosesdə müəllimin pedaqoji ustalığı ondan ibarətdir ki, şagirdlərin müstəqil müəhkimə aparıb öz mülahizələrini söyləmələrinə imkan yaratsın. Onların fikrini lazımi istiqamətə yönəldə bilsin. Belə ki, düzgün olmayan cavabı rədd etməklə yox, şagirdləri düşünməyə vadar edən situasiya yaratmaqla və səhv cavabı inandırıcı-əsaslandırıcı surətdə təkzib etməklə şagirdi doğru nəticə çıxarmağa sövq edə bilsin.

Tarix fənninin tədrisində şagirdlərə cəmiyyətin inkişafı, xalqların tarixi haqqında bol-bol informasiya verməkdən daha çox onlarda həmin informasiyalardan baş açmaq, zehni fəaliyyətlərini məntiqi əsaslarla izah etmək, cəmiyyətdə öz yerini tutmaq bacarığı formalaşdırılmalıdır. Tədris prosesində şagirdlər cəmiyyətin həyatında və ölkənin idarə olunmasında fəal iştirak etməyə hazırlanmalıdırlar. Hər bir dərstdə şagirdlər bu fənnə aid olan biliklər sisteminin müəyyən elementlərini qavrayır, başa düşür, yadda saxlayır və ya tətbiq edirlər, nəzərə almaq lazımdır ki, bu fənnin təliminin əsasında faktlar durur. Tarixi faktları öyrətmədən şagirdlərin təsəvvüründə keçmişin canlı mənzərəsini yaratmaq, keçmişin və ya müasir dövrün ictimai həyat hadisələrinin elmi izahını vermək mümkün deyil. Tarixin elmi izahını verə bilmək üçün isə şagirdlər faktları, onların əlaqə və münasibətlərini təhlil etməli, ümumiləşdirməli, tarixi anlayışlar

sistemi, ictimai inkişafın qanunları və dünyagörüşü ideyaları haqqında biliklərə malik olmalıdırlar.

Tədris prosesində şagirdlərdə öyrədilən hadisə və təzahürlərə müəyyən münasibətlər formalaşır, mənimsənilmiş biliklər vasitəsilə gerçək aləmi qiymətləndirmək bacarığı yaranır, elmi dünyagörüşünün əsasında duran yanaşmalar, fərdi baxışlar sistemi əmələ gəlir. Şagird tədris tapşırığını əməli şəkildə və ya fikrən yerinə yetirərkən istəməz psixoloji fəaliyyətdə olur.

Şagird öyrənmə prosesində təkcə bilik və bacarıq əldə etmir, o, həm də psixi səy göstərir, düşünür, onda öyrənmək, başa düşmək, dərk etmək bacarıqları formalaşır. Başqa sözlə, təlim zamanı şagirdlər bilik əldə etməklə yanaşı, bu biliklər üzərində düşünür, axtarır, tapır. Deməli, öyrənmənin, bilik əldə etmənin əsasında bir sıra idrak prosesi durur.

Şagirdlərin qabiliyyətlərini səciyyələndirən cəhətlərdən biri də onların müstəqilliyidir. Təcrübəli müəllim şagirdlərin təlimə həvəsini inkişaf etdirir, onlarda müşahidəçilik qabiliyyətinin formalaşmasına şərait yaradır.

Azərbaycan tarixinin tədrisi zamanı əsas anlayışların, məqamların şagirdlər tərəfindən öyrənilməsinə, mənimsənilməsinə nail olmaq lazımdır. Azərbaycan ərazisində mövcud olan dövlətlərin yaranmasında və inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan hökmdarların, elm və mədəniyyət xadimlərimizin, işğal olunmuş ərazilərimizin, milli qəhrəmanlarımızın, dövlət atributlarımızın adlarının hər bir sinifdə, hər bir dərstdə şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi zəruridir. Tədris zamanı bu cür ardıcılığın gözlənilməsi şagirdlərin yaddaşını möhkəmləndirir, tariximizin əsas məqamlarının unudulmamasını təmin edir. Məsələn, VIII sinifdə “Azərbaycanda Səfəvilər dövlətinin yaranması” mövzusunun tədrisi zamanı bu dövlətin yaranmasına qədər Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş

dövlətləri yada salmaq üçün şagirdlərin qruplara bölünərək sorğu vərəqləri ilə işləmələrini təşkil etmək lazımdır. Məsələn, I qrup dövlətlərin mövcud olduğu tarixləri, II qrup dövlətlərin ərazilərini, III qrup paytaxt şəhərləri, IV qrup hökmdarlar haqqında məlumat yazmalıdır. Fənnin tədrisi zamanı çox vaxt cütlərlə iş formasına üstünlük vermək məqsəduyğun sayılır. Belə iş formasında "öyrənməyi öyrətmək" prinsipini rəhbər tutaraq şagirdlərə dərslikdən istifadə etməyə, düşünməyə imkan vermək lazımdır. Əsas məqsəd şagirdlərin mövzusunun əsas hissəsini dərslikdən və əlavə materiallardan hansı şəkildə tapmasını, öyrənməsini müşahidə etməkdir. Əslində cütlərlə iş zamanı verilən suallar da, alınan cavablar da konkret olmalıdır.

Hər bir dərs yeni, maraqlı cəhəti ilə fərqlənməlidir. Şagirdlər aldıkları məlumatları özləri araşdırmalı, onlara əlavələr etməlidirlər. Hər hansı bir məsələ, fakt və hadisə haqqında bir-biri ilə mübahisə etməli, öz fikir və mülahizələrini bildirməli, öz fikirlərini əsaslandırmağı, yoldaşlarının da fikirlərini dinləməli və ona hörmətlə yanaşmalıdır.

*Rəyçilər: dos.E. Bəylərov
dos. İ. Cavadov*

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan məktəbi, 2013, № 5.
2. Tarixin tədrisində müasir üsullar (şərhlər, tövsiyələr, nümunələr). Bakı, 2000.
3. Mehrabov A., Abbasov Ə., Zey-

nalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2006.

4. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. Müəllimlər üçün vəsait. UNİSEF, 2007.

5. Kərimov F. və b. İntegrativ kurikulum: mahiyyət və nümunələr. Bakı, 2005.

A.Нифтиева

Развитие логического мышления и познавательной деятельности в процессе обучения

Резюме

В этой статье говорится о том, что преподавание Истории в общеобразовательных школах имеет свои особенности. Улучшение процесса преподавания предмета История помогает развитию логики учеников и открывает для них новые возможности.

Особо подчеркнуто то, что во время обучения открываются возможности для творчества учеников.

A.Niftiyeva

Developing students logical thinking and cognitive activity

Summary

In the article it is spoken about the history subject taught in secondary schools which has its own features. The author emphasises developing students' logical thinking, cognitive activity, and creativity through teaching history.